

ԽՈՐ ՎԻՐԱՊ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՎԻՍԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտի եւ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու Արսեն Հարությունյանի «Խոր Վիրապ. պատմությունը, ձեռագրական եւ վիմագրական ժառանգությունը» խորագրով մենագրությունը (Երեւան, «Տիգրան Մեծ», 2017, 192 էջ + 72 էջ ներդիր) քրիստոնյա Հայաստանի առաջնային հուշարձաններից մեկի ձեռագրերի եւ վիմագրերի հիման վրա իրականացված պատմական հետազոտության օրինակելի աշխատություններից է:

Խոր Վիրապը, որը բառացի նշանակում է խորը փոս, վիհ, քրիստոնեության պատմության մեջ ունի առանցքային նշանակություն իբրեւ մի վայր, որտեղ քրիստոնեական հավատը դավանող Գրիգորը դեռեւս հեթանոս Տրդատ արքայի հրամանով տարիներ շարունակ փակվել է Վիրապում, մինչ կդառնար այդ նույն արքային եւ նրան հպատակ ժողովրդին դարձի բերողը: Այդ առասպելախառն պատմությունը մեզ է ավանդել Ե. դարի մատենագիր Ագաթանգեղոսը: Հետագա դարերի պատմիչները եւս տեղեկություններ են հաղորդում Գրիգորի՝ Վիրապում կրած շարժարանքների եւ այդ նույն վայրում եկեղեցու հիմնադրման մասին:

Ս. էջմիածին Մայր տաճարի եւ շրջակա վանքերի վիմագրական ժառանգությունն ամփոփող մենագրությունից (Ս. էջմիածին, 2016 թ.) հետո Արսեն Հարությունյանի համար նշանակալի խնդիր եւ միաժամանակ հրաշալի նախագիծ էր ավանդված ձեռագրերի եւ վիմական արձանագրությունների օգնությամբ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի բանտարկությունն ու քրիստոնեության արշալույսը խորհրդանշող վանքի պատմությունը լուսաբանելը:

Անցած տասը տարիների ընթացքում Արսեն Հարությունյանը հանգամանորեն զբաղվել է հայկական բազմաթիվ եկեղեցիների ու վանքերի վիմագրերի ուսումնասիրությամբ, 2013-ին պաշտպանել թեկնածուական ատենախոսությունը, որը նվիրված էր Վաղարշապատի վանքերի

պատմավիմագրագիտական ուսումնասիրությունը: Այս աշխատությունը նույնպես մեծապես կարեւորվում է հեղինակի՝ բնօրինակ աղբյուրների օգտագործմամբ, որոնց զգալի մասն առաջին անգամ է դրվել գիտական շրջանառության մեջ:

Խոսքովի արգելոցում եղած Վանստանի վանքի վիմագրերից պարզվում է, որ Խոր Վիրապի վանքը ԺԳ. դարում Արարատյան նահանգի թեմական կենտրոնն էր (էջ 33): Նույն Վանստանի վիմագրերից մեկում հիշատակված է Արարատյան գավառի եպիսկոպոսական տեղապահ եւ Վանստան վանքի հիմնադիր Հայր Դավիթը, ինչպես նաեւ Խոր Վիրապի եւ Վանստանի վանահայր Գրիգոր վարդապետը (էջ 36): Այդ կենտրոնական կարգավիճակը Խոր Վիրապն ուներ նաեւ ըստ ԺԷ. դարի վավերագրերի, երբ ողջ վանական համալիրը նորոգվել եւ արդիականացվել էր: Թեեւ էջմիածնի ԺԸ. դարի դիվանական մի վավերագրում (1765 թ.) հիշատակված են Խոր Վիրապի թեմի բոլոր 11 վիճակները (էջ 32), այդուհանդերձ վանքը ԺԸ.-ԺԹ. դդ. անկում է ապրել:

Հատկանշական է, որ բացի հոգեւոր կառավարման կենտրոն լինելուց, Խոր Վիրապի վանքը դեռեւս ԺԳ. դարից նաեւ կրթության եւ գրչության կենտրոն էր (էջ 59-93): Այստեղ է իր նշանավոր դպրոց-վարդապետարանը հիմնել անվանի մատենագիր Վարդան Արեւելցին: Այս նույն ժամանակաշրջանում վանքում գործել են Վարդանի աշակերտ-գրիչները, որոնց ընդօրինակած ձեռագրերից երկուսը՝ թվագրված 1266 եւ 1267 թթ., մեզ են հասել եւ պահվում են մեկը Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի ձեռագրատանը (ձեռ. Հ^մ 212), մյուսը՝ Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում (ձեռ. Հ^մ 3082):

ԺԷ.-ԺԸ. դդ. եւս Խոր Վիրապի գրչության դպրոցը վերագարթոնք է ապրել: Նշված ժամանակաշրջանից մեզ են հասել շուրջ մեկ տասնյակ ձեռագրեր՝ հիմնականում ավետարաններ՝ ընդօրինակված հայր եւ որդի Մուրադ եւ Պետրոս գրիչ-ծաղկողների ձեռքով, ովքեր գործել են նաեւ Արարատի ստորոտին գտնվող Ակոռիի երբեմնի նշանավոր գրչության դպրոցում: Ձեռագրերի գրչական ու մանրանկարչական համեմատությունից կարելի է եզրակացնել նաեւ այդ շրջանի գրչության մյուս կենտրոնների հետ վանքի ունեցած կապերի մասին: Հեղինակի համոզմամբ՝ այդպիսին վերոհիշյալ Ակոռիի գրչության կենտրոնն է, որի ձեռագրերի եւ Խոր Վիրապի գրչության դպրոցի ավանդույթների միջեւ բազմաթիվ ընդհանրություններ կան (էջ 79-93, ներդիր՝ էջ 196-210):

Աշխատության մի ամբողջ մաս նվիրված է խոր Վիրապի շուրջ յոթ տասնյակ վիմական արձանագրություններին (էջ 99–133), որոնցից միայն 16-ն են նախկինում ունեցել գիտական հրատարակություն (նախորդ հրատարակիչներն են՝ Հովհաննես եպս. Շահխաթունյանց, Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, Սուրեն Սաղումյան, Մուրադ Հասրաթյան եւ այլք)։ Վիմագրերը մանրամասն քննարկվում են կից գրչապատկերներով, համապատասխան վերծանություն՝ «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարի սկզբունքներով։ Դրանց մեծ մասը թվագրվում է ԺԷ. դարի երկրորդ կեսով, այսինքն՝ այդ վիմագրերը խոր Վիրապի վանահայր Դավիթ Վիրապեցու օրոք իրականացված շինարարական աշխատանքների լուռ վկաներն են։ Բացառություն է 1181 թվակիր խաչքարային հիշատակագրությունը, որն ամփոփող խաչքարն այժմ ագուցված է վանքի պարսպապատից դուրս՝ «Օթյաց հաշ» սրբավայրում վերջերս կանգնեցված խաչարձանի պատվանդանի ետնամասում (էջ 110–111, արձ. 19)։

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու շինարարական արձանագրության տարեթիվը Արսեն Հարությունյանի հիմնավորմամբ պետք է կարդալ ՌՃԺ. եւ Ը.- 1669, ինչը հաստատվում է նաեւ այլ աղբյուրների միջոցով (էջ 100–101, արձ. 2)։ Վիմագրերում հիմնականում հիշատակված են վանքի վերականգնման իրենց նպաստը բերած մեկենասները, վերակացուները, այցելու-նվիրատուներն ու մի շարք նշանավոր հոգեւոր հայրեր (Շմավոն (Սիմոն, Սիամոն) Ագուլեցի, Ավթանդիլ Թիֆլիսեցի, Այվազ Մակվեցի, Օհան Բաբա, Պետրոս վրդ. Աստապատեցի, Շախկերտցի Հարություն եւ Պողոս, խոջա Բաստամ, Ղազար վրդ. Վեթցի եւ այլք)։ Հետաքրքիր փաստ է, որ խոր Վիրապի վանքի վերանորոգման գործին մեծապես նպաստել է ծագումով Ագուլիսից Շմավոնը (Սիմոնը), ԺԷ. դարի հայտնի ճանապարհորդ, վաճառական Զաքարիա Ագուլեցու եղբայրը։ Վերջինս եւս հիշատակված է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու վիմագրերից մեկում. «Սուրբ Վիրապս եւ Սուրբ Գրիգորս յիշատակ է խօճայ Սիմոնն եւ եղբայր Զաքարիան եւ որդոցն, որ են յԱգուլեաց, ի թվին ՌՃԺԹ. (1670)» (էջ 103, արձ. 5)։

Խոր Վիրապի ձեռագրական եւ վիմագրական ժառանգությունն ամբողջացնող այս նորարարական գիրքը վստահաբար իր մնայուն տեղն է ունենալու հայագիտության ասպարեզում։

ՄԱՏԹԻԱՍ ՖՐԻՑ

Փիլիսոփայական գիտ. դոկտոր
Բեռլինի Ազատ համալսարան